

ISSN NO . 2676-1297

## उत्तरवर्ती नेपाली कवितामा शब्द चयन

डा. तुलसीप्रसाद गौतम<sup>१</sup>

### अध्ययनसार

प्रस्तुत अध्ययन उत्तरवर्ती नेपाली कवितामा शब्द चयन के-कसरी भएको छ भन्ने कुरामा केन्द्रित रहेको छ। कवितामा चयनको अध्ययन शैलीविज्ञानबाट विकसित विधि वा पद्धति हो। यस पद्धतिमा साहित्यलाई भाषिक कला र चयन, अग्रभूमीकरण र प्रयुक्ति विविधतालाई शैलीचिह्नक मानिन्छ। चयनको अध्ययन शब्द, पदावली र वाक्य स्तरको अध्ययन हो। कवितामा प्रयुक्त शब्द, पदावली र वाक्यको चयन के-कसरी गरिएको छ भन्ने कुराको अध्ययनले कविको शैली र त्यस चयनको उद्देश्य प्राप्त हुन्छ। यस अध्ययनका लागि सामग्रीको सङ्कलन पुस्तकालयीय कार्यबाट गरिएको छ र विश्लेष्य कवितालाई प्राथमिक सामग्रीका रूपमा लिइएको छ। चयनको सैद्धान्तिक व्याख्याका लागि प्रयोग गरिएका सन्दर्भ पुस्तकहरूलाई द्वितीयक सामग्रीका रूपमा लिइएको छ। उत्तरवर्ती चरणका नेपाली कवितामा प्राप्त चयनित शब्द, पदावली र वाक्यको विश्लेषण गुणात्मक विधिबाट गरिएको छ। यसका लागि पाठ विश्लेषण विधि अवलम्बन गरिएको छ। यस अध्ययनबाट उत्तरवर्ती नेपाली कवितामा शब्द, पदावली र वाक्यको चयन विशिष्ट रहेको निष्कर्ष प्राप्त भएकोछ।

**शब्दावली :** चयन, अग्रभूमीकरण, प्रयुक्ति विविधता, शैली।

### १.विषयपरिचय

कविता वा काव्य निर्माणको आधार सामग्री भाषा हो। एउटा भाषाको शब्दकोशमा लाखौं शब्दहरू प्रविष्ट हुन्छन्। शब्दकोशमा प्रविष्ट हुन नसकेका शब्दहरू पनि जनबोलीमा प्रलम्बित हुन सक्छन्। कतिपय शब्दहरू क्षेत्रीय भाषिकामा प्रचलित हुन सक्छन् भने आगन्तुक शब्दहरू पनि प्रयोगमा आइरहेका हुन्छन्। शब्दकोशमा प्रविष्ट पाएका र नपाएका यस्ता लाखौं शब्दहरूमध्येबाट कवितामा विचारपूर्वक गरिने एउटा सार्थक छनोटलाई चयन भनिन्छ। लेखकले आफ्नो कृतिमा जानेर वा नजानेरै भए पनि विभिन्न भाषिक विकल्पहरूको चयन गरेकै हुन्छ। चयन गर्नुको कुनै एउटा आशय वा अभिप्राय पनि हुन्छ। विभिन्न विकल्पहरूमध्ये आफूलाई चाहेको एउटा छान्न लेखक बाध्य हुन्छ। चयनको यही विशिष्ट रूपले शैलीको निर्माण गर्छ र प्रत्येक कविको आआफ्नो शैली निर्माण हुन्छ। शैलीविज्ञानमा साहित्यलाई भाषिक कला र कृति विशेषलाई भाषिक प्रतीक मानिन्छ। कविता पद, पदावली, उपवाक्य र वाक्यहरूको खेल पनि हो। कविले शब्द र वाक्यको चयन जति राम्रो गर्न सक्थो, कविता त्यति नै सुन्दर र प्रभावकारी हुन्छ। नेपाली कविताको अध्ययन विभिन्न दृष्टिकोणबाट भएको पाइए पनि चयनका दृष्टिले भएको पाइँदैन। त्यसैले यसमा उत्तरवर्ती चरणका नेपाली कवितामा के कस्ता भाषिक चयन पाइन्छन् भन्ने कुराको अध्ययन गरिएको छ। प्रस्तुत अध्ययनका लागि सामग्रीको सङ्कलन पुस्तकालय कार्यबाट गरिएको छ। उत्तरवर्ती चरणका नेपाली कविका विश्लेष्य कविता यसका प्राथमिक सामग्री हुन् भने चयनको सैद्धान्तिक परिचय प्राप्त हुने पुस्तकहरू द्वितीयक सामग्री हुन्। प्रस्तुत अध्ययन गुणात्मक विधिमा आधारित छ। यसमा विश्लेषण र व्याख्याद्वारा निष्कर्षमा पुग्ने काम भएको छ। विश्लेष्य कविताको विश्लेषण पाठ व्याख्या विधिबाट गरिएको छ। यसमा पर्यायवाची चयन, व्यावहारिक चयन, व्याकरणिक चयन, शैलीकीय चयन, वाक्यात्मक चयन र विशिष्ट पारिभाषिक चयन आदिको अध्ययन गरिएको छ।

### २. चयनको सैद्धान्तिक परिचय

<sup>१</sup>लेखक त्रिभुवनविश्वविद्यालयअन्तर्गत त्रिचन्द्र कलेजका सहप्राध्यापक हुन्।

कवितामा शब्दको चयन र त्यसको प्रयोग महत्त्वपूर्ण हुन्छ। चयन र अग्रभूमीकरणका कारण साहित्यिक भाषा सामान्यबाट बेग्लिएर काव्यिक बन्दछ। जियोफ्रे एन. लिचका अनुसार शाब्दिक र व्याकरणिक विकल्पहरूमध्येको सार्थक छनोट चयन हो। चयनकै कारणले साहित्यमा शैली वा विशिष्ट भाषाको निर्माण हुन्छ (लिच, १९६९, पृ. २७)। मोहनराज शर्माका अनुसार चयनलाई शैलीको सर्जक मानिन्छ। भाषाले कथ्यदेखि भाषिक एकाइसम्म उपलब्ध गराउने अनेक विकल्पमध्ये एउटाको छनोटलाई चयन भनिन्छ।

जहाँ विकल्प हुन्छ त्यहाँ मात्र चयन हुन्छ र जहाँ विकल्प हुँदैन त्यहाँ चयन हुँदैन। सामान्यतः कृतिमा सर्जकले चयन नै चयन गरेको हुन्छ, जसमध्ये विशिष्ट चयन शैलीवाहक हुन्छ (शर्मा, २०५५, पृ. ५४८-५४९)। उनले चयन व्यावहारिक, व्याकरणिक, शैलीकीय, पर्यायवाची, रूपान्तरणात्मक, वाक्यीय र विशिष्ट पारिभाषिक हुने बताएका छन् (शर्मा, २०५५, पृ. ५४९-५५०)। भारतीय भाषाविद् भोलानाथ तिवारीका अनुसार चयनका ध्वनिगत, शब्दगत, रूपगत, वाक्यगत र अर्थगत गरी पाँच प्रकार छन् (तिवारी, १९७७, पृ. ६९-८७)। कवितामा शब्दको चयन विभिन्न आधारमा गरिन्छ। यस्ता आधारहरूमा पर्यायवाची, व्याकरणिक, शैलीकीय, वाक्यात्मक आदि हुन सक्छन्। यस लेखमा उत्तरवर्ती चरणका नेपाली कवितामा प्राप्त पर्यायवाची चयन, व्यावहारिक चयन, व्याकरणिक चयन, शैलीकीय चयन, वाक्यात्मक चयन र विशिष्ट पारिभाषिक चयनको उदाहरणसहित व्याख्या गरिएको छ।

### ३. उत्तरवर्ती नेपाली कविता

वि.सं. २०६२/२०६३ सालमा भएको जनआन्दोलन र त्यसको परिणामबाट सिर्जित राजनीतिक र सामाजिक वातावरणका प्रभावमा २०६३ सालदेखि यता लेखिएका कवितालाई उत्तरवर्ती चरण मानिएको छ। यस चरणका कविहरूले नयाँ सोच र चिन्तनका आधारमा कविता सिर्जना गरेका छन्। २०६२/२०६३ को जनआन्दोलनको सफलतापछि नेपालमा गणतन्त्रको स्थापना भए तापनि

जनताका आवश्यकता भने पूरा भएनन्। त्यसैले यस चरणका कवितामा समसामयिक राजनीतिक विकृति, विसङ्गति, भ्रष्टाचार, घुसखोरी, अन्याय-अत्याचार आदिका विरुद्ध व्यङ्ग्य, विरोध, आक्रोशको स्वर पाइन्छ। यस चरणका कविहरूमा आफूलाई नयाँ देखाउने प्रवृत्ति पनि देखिन्छ। उदाहरणका लागि रहस्यमय काव्यिक खोज, नवचेतनाग्रह अभियान, केम्बा विधा, काव्यशिविर, उन्मुक्त पुस्ता/उन्मुक्त आन्दोलन, साइनो कविता, बाछिटा लेखन जस्ता कवितात्मक आन्दोलनहरू रहेका छन्।

यस चरणको मुख्य विशेषता पहिचानवादी चेतना पनि हो। जातीय पहिचान, जनजातीय सांस्कृतिक चेतना, बहुलवाद र समावेशिता यसका मूल स्वरहरू हुन्। यस्ता कुराहरू उन्मुक्त पुस्ता आन्दोलन, इतर कविता अभियान आदिका कवितामा पाइन्छन्। यी काव्यिक आन्दोलनहरूले जातीय बोध, सांस्कृतिक चेतना, राजनीतिक अधिकार आदिलाई सशक्त रूपमा व्यक्त गरेको पाइन्छ। यस समयमा कोभिड-१९ को महामारीका बेला सरकारको कमिसनखोरी कार्य र अकर्मण्यताका विरुद्ध देशका नागरिकहरू असुरक्षित क्वारेन्टिनमा बस्न बाध्य भएपछि त्यसको बेथिति र भ्रष्टाचारविरुद्धमा क्वारेन्टिन कविता अभियान पनि थालियो। समग्रमा यस चरणका कवितामा केन्द्रको भञ्जन र विकेन्द्रीकरणको अवधारणा, बहुलवादी चिन्तन, अर्थमा बहुलता, राजनीतिक चेतना, पर्यावरणीय चेतना, समावेशिता आदिको मुद्दालाई मुख्य रूपमा अभिव्यक्त गरिएको पाइन्छ।

### ४. उत्तरवर्ती नेपाली कवितामा चयन

कवितामा शब्द, पदावली र वाक्यको चयन विभिन्न आधारमा गरिन्छ। यसमा उत्तरवर्ती नेपाली कवितामा प्राप्त पर्यायवाची, व्यावहारिक, व्याकरणिक, शैलीकीय, वाक्यात्मक र विशिष्ट पारिभाषिक चयनको दृष्टान्तसहित व्याख्या गरिएको छ।

## पर्यायवाची चयन

पर्यायवाची चयन भनेको शब्दका तहमा हुने चयन हो। उही वा उस्तै अर्थ लाग्ने शब्दहरूमध्ये कुनै एकको चयन पर्यायवाची चयन हो। यस्तो चयन जानाजान अथवा अन्जानमै पनि हुन सक्छ। पर्यायवाची चयनको एक उदाहरण यसप्रकार छ :

१. साँध लगाएर बोकेको छु यलम्बर  
कि त -  
सम्याउँछु पहाड  
कि त - निलो लेख्छु आकाशभरि  
सान्दाइ १ उता सिट रोक्या छ के त ?  
कफन बाँधेर निस्केको छु बगर ? मा  
मृत्यु ? - कि त सूर्योदयको सपना।

(प्रकाश विमिल, बगर)

प्रकाश विमिलको यस कवितामा 'यलम्बर, पहाड, आकाश, कफन, बगर, सूर्योदय, सपना' आदि शब्दहरू पर्यायवाची चयन हुन्। साँध लगाएर बोक्ने साधन खुकुरी हुन्छ, अन्य केही हतियार हुन हुन्छ तर यसमा किराँत वंशका प्रथम राजा 'यलम्बर' शब्द चयन गरिएको छ। यसले किरात भूमिको वीरताको इतिहास कोट्याएको छ। त्यसैगरी यसमा 'पहाड सम्याउँछु' भनिएको छ। यसले 'नमिलेको कुरा मिलाउँछु' भन्ने अर्थ दिन्छ। त्यस्तै आकाशमा लेखिँदैन तर यसमा 'आकाशभरि निलो लेख्छु' भनिएको छ। 'कफन' शब्द आगन्तुक शब्द हो। यसले कात्रो वा शिरमा बाँधिएको सेतो कपडालाई बुझाउँछ। 'बगर' शब्दले यसमा 'खुला मैदान' वा युद्धमैदानलाई सङ्केत गरेको छ। 'सूर्योदय' नयाँ जीवनको विम्ब हो भने 'सपना' जीवनको लक्ष्य हो। यसरी यसमा पर्यायवाची चयनबाट कवितालाई विशिष्ट र प्रभावकारी बनाइएको छ। पर्यायवाची चयनको अर्को एक उदाहरण राज माइलाकको कवितामा यसप्रकार भएको पाइन्छ :

२. मुक्कुम्लुङ-ले सुम्पिन्छ शुभकामना ताम्रपत्रमा  
म थाप्छु बुद्धिमा केहीबेर

(राज माइलाक, अस्तित्वको हिरासत तोडेर : वर्तमान)

उपर्युक्त कविताशमा ताप्लेजुङ जिल्लामा अवस्थित 'पाथीभरा देवी' बुझाउन लिम्बु भाषामा प्रचलित 'मुक्कुम्लुङ' शब्दको चयन गरिएको छ। 'मुक्कुम्लुङ' शब्दले लिम्बु समुदायमा प्रचलित स्थानीय देवीलाई बुझाउँछ। नेपालीमा भने 'पाथीभरा देवी' पदावली प्रचलनमा छ। राज माइलाकको यस कवितामा चयनित 'मुक्कुम्लुङ' शब्दको प्रयोगले लिम्बु भाषा र संस्कृतिलाई उजागर गर्न मद्दत गरेको छ।

## व्यावहारिक चयन

एउटा भाषिक अभिव्यक्तिका लागि अर्को भाषिक अभिव्यक्ति वैकल्पिक रूपमा प्रयोग गर्नु व्यावहारिक चयन हो। यस्तो चयनले अभिव्यक्तिलाई अझ स्पष्ट पार्न मद्दत पुऱ्याउँछ। व्यावहारिक चयनको एक उदाहरण समदर्शी काइँलाका कवितामा हेरौँ :

१. बग्नु मेरो मानव धर्म  
बग्नु मेरो सिङ्गो आस्था र विश्वास  
बग्नु मेरो स्वकीय विशेषाधिकार  
बग्नु स्वफैसला

बग्नू मेरो गतिशील नैरन्तर्य चिन्तन  
 बग्नू मेरो स्थावरप्रतिको पूरापूर विद्रोह  
 बग्नू प्रतिपादित सिद्धान्तमा मानव सभ्यता...

(समदर्शी काइँला, म अमेजन उकालो बग्छु)

समदर्शी काइँलाको यस कवितांशमा 'बग्नू' क्रियालाई अनेकार्थ रूपमा प्रयोग गरिएको छ। यसमा 'बग्नू' क्रियाले गतिशीलता र परिवर्तनशीलतालाई बुझाएको छ। यसमा बग्नूलाई सर्वप्रथम मानव धर्मका लिइएको छ किनभने मानव चेतनशील प्राणी हो। चेतना भएको प्राणी स्थिर भएर रहन सक्दैन। मानवले यथास्थितिमा रहनु भनेको जडता हो भने बग्नू चाँहिँ गतिशीलता हो। गतिशीलताकै कारणले मानव सभ्यताको विकास सम्भव भएको हो। त्यसैले यसमा मानव धर्मलाई बग्नूको पर्यायका रूपमा चयन गरिएको देखिन्छ। त्यसैगरी बग्नूलाई मान्छेको आस्था र विश्वासका रूपमा, विशेषाधिकारका रूपमा, गतिशील भई निरन्तर चिन्तनशील हुनुका रूपमा, स्थावरप्रतिको विद्रोहका रूपमा र मानव सभ्यताको विकासका रूपमा हेरिएको छ। 'बग्नू' क्रियाको यस्तो वैकल्पिक रूपहरू व्यावहारिक चयन हो। यसले पुरातनमा बाँचेको, परम्परावादी मान्छेलाई बग्नू वा उन्नतितर्फ लम्कन प्रेरित गरिरहेको छ। व्यावहारिक चयनको अर्को एक उदाहरण धर्मेन्द्र नेम्बाङको कवितामा हेरौँ :

२. वस्तुगता = सेन्टर टु लेफ्ट।  
 आत्मगता = सेन्टर टु राइट।  
 रङ्गगता = नो सेन्टर (डिसेन्टरिड/सेन्टर टु पेरिफेरि)।

(धर्मेन्द्र नेम्बाङ, रङ्गगताको भान)

रङ्गवादी कवि धर्मेन्द्र नेम्बाङको यस कवितांशमा वस्तुगता भनेको सेन्टर टु लेफ्ट, आत्मगता भनेको सेन्टर टु राइट र रङ्गगता भनेको नो सेन्टर अथवा (डिसेन्टरिड/सेन्टर टु पेरिफेरि) भनेर जुन समता देखाइएको छ, त्यो व्यावहारिक चयन हो। यसमा प्रयुक्त बराबर (=) चिह्नले वस्तुगता, आत्मगता र रङ्गगता शब्दको अर्थ स्पष्ट गर्न मद्दत गरेको छ। यसअनुसार 'सेन्टर टु लेफ्ट' भनेको मध्यबाट वामपन्थी विचारतर्फको अग्रसरतालाई बुझाउँछ। अर्थात् कार्यक्रमिक हिसाबले मार्क्सवादी विचारधारालाई बुझाउँछ। 'सेन्टर टु राइट' भनेको मध्यबाट दायँतर्फ अर्थात् परम्परित शक्तिलाई बुझाउँछ। सेन्टर नहुनु भनेको डिसेन्टरिड अर्थात् मध्यबाट त्यसको वरिपरि घुम्नुलाई बुझाउँछ। रङ्गवादी कविहरूको मुख्य जीवन दर्शन पनि केन्द्ररहित हुनु नै हो।

#### व्याकरणिक चयन

व्यावहारिक जीवनमा भाषाको सामान्य रूप प्रयोग गरिन्छ भने साहित्यमा सामान्य भाषाको विचलन गरी काव्यभाषाको सिर्जना गरिन्छ। त्यसैले व्याकरणिक नियमको उल्लङ्घन गरी कविताको सिर्जना गरिएको पाइन्छ। व्याकरणिक नियमका आधारमा भाषाका स्वीकार्य र अस्वीकार्य दुई रूपहरू हुन्छन्। कवितामा व्याकरणिक नियमको अस्वीकार्य रूप प्रयोग भए तापनि त्यो साहित्यका दृष्टिकोणले स्वीकार्य नै हुन्छ। यसका केही उदाहरण यसप्रकार छन् :

१. आओ, बैँसालु हौ कम्मर कसेर  
 लु खेलुड सिङ्ख्याले  
 हातमा हात नारेर  
 भाकामा भाका हालेर  
 छुई, ख्याप...ख्याप...  
 छुई, ख्याप... ख्याप...  
 .....  
 हार्नेले-

दुःख हारोस्  
 आँसु हारोस्  
 जित्नेले-  
 खुसी जितोस्  
 हाँसो जितोस् ।

(उपेन्द्र सुब्बा, सिद्धख्याले)

यसमा हार्नेले दुःख हारोस् र आँसु हारोस् तथा जित्नेले खुसी जितोस् र हाँसो जितोस् जस्ता वाक्यको चयनद्वारा कर्ता र क्रियाका बिचको पदसङ्गतिमा विचलन गरिएको छ । नेपाली व्याकरणको सामान्य नियमअनुसार कर्ता र क्रियाका बिचमा पदसङ्गति हुनु अनिवार्य मानिन्छ । यसमा भने यस्ता नियमहरूको विचलन गरी भावलाई प्रभावपूर्ण र अर्थपूर्ण बनाइएको छ । यसमा 'हार्ने' शब्दले समाजका कमजोर, दुःखी, गरिब र सीमान्तकृत मानिसलाई बुझाएको छ भने 'जित्ने' शब्दले धनी, शासक आदि वर्गलाई बुझाएको छ । जीवनमा आइलाम्ने यस हारजितको खेलमा दुःखी, गरिब, कमजोर, सीमान्तकृत मानिसका दुःख र आँसु पनि सकिनु र धनी वर्गका मानिसले पनि जीवनमा खुसी र हाँसो प्राप्त गर्न सक्नु भन्ने आदर्श भाव व्यक्त गरिएको छ । यसरी नेपाली व्याकरणको सामान्य पदक्रमको नियममा विचलन गरी व्याकरणिक चयनद्वारा कविताको भाषालाई वक्रोक्तिमय तुल्याइएको छ । व्याकरणिक चयनको अर्को एक उदाहरण चन्द्रवीर तुम्बापोको कवितामा हेरौं :

२. फाक्सेरा भरि भरि  
 कच्याक्-कुचुक् रङ्ग परेर  
 ए १ टक्टकाऊ आँखा उज्याला  
 ए १ भक्भक्काऊ सुतुवा बुद्धि  
 ए १ भक्भक्काऊ रङ्गविरङ्ग रक्त

म उभ्छु  
 जी  
 व  
 न  
 म  
 ठ  
 डि  
 न्छु  
 गतिशील

(चन्द्रवीर तुम्बापो, धमिलो)

यस कवितांशमा 'म जीवन उभ्छु' र 'म गतिशील ठडिन्छु' वाक्यहरू तेर्सो क्रममा एउटै डिकमा लेखनुपर्नेमा ठाडो क्रममा लेखी व्याकरणिक विचलन गरिएको छ । त्यसैगरी 'ए टक्टकाऊ आँखा उज्याला', 'ए भक्भक्काऊ सुतुवा बुद्धि' र 'ए भक्भक्काऊ रङ्गविरङ्ग रक्त' भन्ने वाक्यहरूमा पदक्रम भङ्ग गरिएको छ । यसरी व्याकरणिक नियमको विचलन वा क्रमभङ्गद्वारा कविताको भाषालाई वक्रोक्तिमय बनाई अभिव्यक्तिलाई प्रभावकारी बनाइएको छ ।

### शैलीकीय चयन

एउटै कुरा व्यक्त गर्न विभिन्न तरिका वा शैली अपनाउन सकिन्छ । ठाउँ, प्रसङ्ग र सन्दर्भअनुसार भावाभिव्यक्तिको चयन शैलीकीय चयन हो । शैलीकीय चयनको एक उदाहरण यसप्रकार छ :

म माभी हुँ माभी  
 म पानीमा जन्मएको मान्छे  
 मलाई थाहा छ कसरी तर्नुपर्छ जङ्घार ?  
 कसरी देखाउनुपर्छ पानीमाथि कला ?  
 बाढीले ओसारेका यी ढुङ्गामुढाबाट  
 कसरी बनाउनुपर्छ नयाँ ढुङ्गा ?  
 पानीको कुन गहिराइबाट निकाल्नुपर्छ आगो ?

(स्विनिल स्मृति, माभी)

उपर्युक्त कवितांशमा मनोवाद शैलीको चयन गरिएको छ। मनोवाद शैलीको प्रयोगले अभिव्यक्तिलाई नाटकीय ढाँचा प्रदान गरी भावलाई प्रभावकारी तुल्याएको छ। यसले माभीको भाव अभिव्यक्तिद्वारा आम मानिसलाई कर्मशील बन्न प्रेरित गरिरहेको छ।

#### वाक्यात्मक चयन

वाक्य स्तरका भाषिक अभिव्यक्तिको चयन वाक्यात्मक चयन हो। यस्तो चयन आधारभूत वाक्यका संरचनालाई विचलन गरी साहित्यिक संरचनामा बदल्दा गरिन्छ। सामान्य वाक्यको नियममा रहेर पनि कविताको सिर्जना हुन सक्ने भए तापनि अधिकांश कविताको सिर्जना सामान्य नियमको विचलन र क्रमभङ्गले नै हुन्छ। उदाहरणका लागि पराजित पोमुको निम्नलिखित कवितांशलाई हेरौं :

चराहरूको-  
 - सीमा हुँदैन  
 - देश हुँदैन  
 - धर्म हुँदैन  
 - परिधि हुँदैन  
 - स्वार्थ हुँदैन  
 - सपना हुँदैन  
 बेफिक्री कोही बथानमा उड्छन्  
 कोही निर्वाण उड्छन्।

(पराजित पोमु, चराहरू)

यस कवितांशमा सीमा हुँदैन, देश हुँदैन, धर्म हुँदैन, परिधि हुँदैन, स्वार्थ हुँदैन, सपना हुँदैन। त्यसैले बेफिक्री कोही बथानमा उड्छन् भने कोही निर्वाण (स्वतन्त्र) उड्छन् भन्ने भाव व्यक्त गरिएको छ। यसमा 'हुँदैन' क्रियापदका अगाडि (सीमा, देश, धर्म, परिधि, स्वार्थ, सपना) आदि नाम पद समान रूपमा आएका छन् भने 'उड्छन्' क्रियापदका अगाडि 'कोही बथानमा' र 'कोही निर्वाणमा' भन्ने पदावलीहरू समान रूपमा आएका छन्। यसमा कर्ता कारकका रूपमा रहेको 'चराहरू' नाम पद सुरुमा राखी कविताका प्रत्येक वाक्यहरूमा त्यसको लोप गरी वाक्यगत विचलन गरिएको छ। यसरी व्याकरणको सामान्य नियममा विचलन गरी कवितात्मक भाषाको प्रयोग गर्नु वाक्यात्मक चयन हो। यस्तो चयनले कविताको भाषालाई लयात्मक, सङ्गीतात्मक, सूत्रात्मक र प्रभावकारी बनाउन मद्दत गरेको छ। कविताको अग्रभागमा कर्ता नाम पदको लोप गरी वाक्यको संरचना बनाइए पनि वाक्यहरूको साम्यका कारण भावगत साम्य प्राप्त भएको छ।

#### विशिष्ट पारिभाषिक चयन

कुनै एक विषयक्षेत्रमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दहरू अर्को विषयक्षेत्रमा प्रयोग गर्नुलाई विशिष्ट पारिभाषिक चयन भनिन्छ। विशिष्ट पारिभाषिक चयनको एक उदाहरण यसप्रकार छ :

आत्मगता = पुँजीवाद। उदारवाद। बजार नियन्त्रित।

रङ्गगता = हरियो अर्थनीति। साना समूह परिचालित।

वस्तुगता = वैज्ञानिक साम्यवाद। राज्य नियन्त्रित।

(धर्मेन्द्र नेम्बाङ, रङ्गगताको भान)

यस कविताशमा प्रयुक्त आत्मगता, वस्तुगता र रङ्गगता शब्दहरू पारिभाषिक शब्दहरू हुन्। 'आत्मगता' शब्दले 'उदारवादी अर्थनीति भएको बजार नियन्त्रित पुँजीवादी व्यवस्था' लाई बुझाएको छ भने 'वस्तुगता' शब्दले 'वैज्ञानिक साम्यवाद र राज्य नियन्त्रित आर्थिक व्यवस्था' लाई बुझाएको छ। 'रङ्गगता' शब्दले चाहिँ हरियो अर्थनीति नामक नयाँ अर्थ व्यवस्थालाई बुझाएको छ। यी पद-पदावलीहरूको अर्थ केलाउन प्रत्येकको परिभाषा र व्याख्या आवश्यक पर्दछ। यसमा वस्तुगताले मार्क्सवादी सिद्धान्तमा आधारित वैज्ञानिक समाजवादलाई जनाएको छ, जसमा आर्थिक र सामाजिक कुराहरू सबै राज्यबाट नियन्त्रित हुन्छन्। आत्मगता शब्दले उदारवादी अर्थव्यवस्था भएको पुँजीवादी व्यवस्थालाई बुझाएको छ जसमा अर्थनीति बजारबाट नियन्त्रित हुन्छ। 'रङ्गगता' शब्दले हरियो अर्थनीतिलाई बुझाएको छ जसमा राज्यको अर्थ व्यवस्था गाउँका साना समूहसम्म वितरित गरिन्छ। त्यसैगरी वस्तुगताले स्थिरताको समर्थन गर्दछ र परिवर्तन र क्रियाशीलतालाई मन पराउँदैन। त्यसैगरी रङ्गगताले परम्परित नियममा गतिशीलता र परिवर्तनद्वारा 'नयाँ अर्थनीति' खोजेको देखिन्छ। यसमा सीमित पुँजीपतिको हातमा अर्थतन्त्र नरहेर गाउँ स्तरका साना सामूहिक एकाइद्वारा चलायमान गरिन्छ। यसरी शब्दहरूको विशिष्ट चयन गरिनु विशिष्ट पारिभाषिक चयन हो।

#### ५. निष्कर्ष

यस अध्ययनबाट के देखिन्छ भने उत्तरवर्ती चरणका नेपाली कविता नौला बान्कीमा बौद्धिक क्षमतासहित देखापरेका छन्। यी कवितामा प्राप्त पर्यायवाची, व्यावहारिक, व्याकरणिक, शैलीकीय, वाक्यात्मक र विशिष्ट पारिभाषिक चयनको अध्ययन गरी हेर्दा नेपाली कविता शब्द र वाक्य चयनका दृष्टिले निकै समृद्ध रहेको पाइन्छ। यस्ता चयनित शब्दले अर्थमा चमत्कार ल्याई अभिव्यक्तिलाई लक्षणात्मक, प्रतीकात्मक, व्यङ्ग्यात्मक र ध्वन्यात्मक बनाएको प्रस्ट देख्न सकिन्छ। यसमा उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गरिएका कवितामा मुख्य गरी समसामयिक राजनीतिक विकृति, विसङ्गति, अन्याय-अत्याचार आदिका विरुद्ध व्यङ्ग्य, विद्रोह, आक्रोश र सुधारको स्वरसमेत पाइन्छ। यी कविताको मुख्य विशेषता भनेको बौद्धिक बहस हो। बौद्धिक बहससहित बहुलता, समावेशिता र पहिचानवादी दृष्टिकोण प्रस्तुत गरी नेपाली समाजलाई अग्रगमनतर्फ जान प्रेरित गर्नु उत्तरवर्ती कविताको विशेषता हो। त्यसैगरी जातीय पहिचान, जनजातीय सांस्कृतिक चेतना, वैश्विक दृष्टिकोण यसका मूल स्वरहरू हुन्। समग्रमा यस चरणका कवितामा बौद्धिक बहसद्वारा परम्परित रुढिग्रस्त केन्द्रको भञ्जन र विकेन्द्रीकरणको अवधारणा, बहुलवादी चिन्तन, राजनीतिक चेतना, पर्यावरणीय चेतना, सांस्कृतिक चेतना आदिलाई मुख्य विषय बनाई भाव अभिव्यक्ति गरिएको पाइन्छ।

#### सन्दर्भ-सूची

काइँला, समदर्शी (२०६८). *म अमेजन उकालो बग्छु*. काठमाडौँ : ओरिएन्टल पब्लिकेसन।

तिवारी, भोलानाथ (सन् १९७७). *शैली विज्ञान*. दिल्ली : शब्दकार गली डकौतान, तुर्कमान गेट।

- तुम्बापो, चन्द्रवीर (२०६३). 'धमिलो'. *भीरै भीर रङ्गै रङ्ग*. काठमाडौं : देवराज सम्बाहाम्फे, माया तुम्बापो, अइन्द्रकुमारी चेम्जोड र शान्तिता तुम्बापो ।
- नेम्बाड, धर्मेन्द्र (२०७५). 'रङ्गगताको भान'. *मैले बोल्दा देशको नक्सा हल्लिन्छ*. काठमाडौं: फिनिक्स बुक्स ।
- पोमु, पराजित (२०७९). 'चराहरू'. *मद्वारा मेरो निर्माण*. सम्पा. काठमाडौं : फिनिक्स बुक्स ।
- माइलाक, राज (२०७४). 'अस्तित्वको हिरासत तोडेर वर्तमान'. *लिम्बुनी गाउँ*. काठमाडौं: शिखा बुक्स ।
- लिच, जी.एन.(सन् १९६९). *अ लिङ्गुइस्टिक गाइड टु इङ्लिस पोइट्री*. लन्डन एन्ड न्यूयोर्क : लङ्म्यान ।
- विमिल, प्रकाश (२०६४). 'बगर'. भीर अथवा रङ्ग. ललितपुर : रङ्ग साहित्य फाँट ।
- शर्मा, मोहनराज (२०५५). *समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग*. काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- सुब्बा, उपेन्द्र (२०७०). 'सिङ्ख्याले'. *खोलाको गीत*. काठमाडौं : फिनिक्स बुक्स ।
- स्मृति, स्वप्निल (२०७८). 'माभ्फी'. *बाडुली र सुदूर सम्झना*. काठमाडौं : फिनिक्स बुक्स ।

Email : [guatamtulsi1@gmail.com](mailto:guatamtulsi1@gmail.com)